

Arnold Ziegelaar

Oorspronkelijk bewustzijn

ISVW UITGEVERS

Arnold Ziegelaar

Oorspronkelijk bewustzijn

Een kritiek van de neuromane rede

ISVW UITGEVERS

Voor mijn vader
Cornelis Ziegelaar (1916-1983)

*hier: in het aardse en ruimtelijk
vuur, - hier: in het vogelvrij ogenblik.*

Hans Andreus

Inhoud

Woord vooraf	9
Inleiding	11
Opbouw van het boek	16
HOOFDSTUK 1. Bewustzijn als oorsprong en afgrond	19
1. De eerste en de tweede grondvraag	19
2. Wat is bewustzijn?	23
3. Het fysische en het psychische	29
4. Problemen met het fysicalisme	31
5. Naturalisme en zijnsmysterie	38
HOOFDSTUK 2. Het Griekse denken	43
1 De homerische psyche	43
2. Heraclitus: de ziel als samenhang verlicht door het waken	46
3. Het materialisme	50
4. Dualisme van lichaam en ziel	52
5. Het Goede, de zon en het licht	64
HOOFDSTUK 3. Ziel en bewustzijn bij vroegmodernen	69
1. Inleiding	69
2. De scheidende kracht van het onderscheid	71
3. Hobbes contra Descartes	74
4. Problemen met interactionistisch dualisme	78
5. De molen van Leibniz	82
6. Het begrip 'bewustzijn'	87
7. De erosie van de ziel	91
8. Bewustzijn als intensieve grootte	96
9. Agnosticisme over de ziel	99
10. De ziel als grammaticale illusie	101
11. De overschatting van het bewustzijn	105
12. Kritische gezichtspunten	108
HOOFDSTUK 4. Bewustzijn als eerste en enige theater	111
1. Verwarring tussen definitie en verklaring	111
2. Wat betekent 'bewustzijn' definiëren?	114
3. De revolutionaire kracht van een analogie	121
4. De zwakte van de analogie	132

5. Het geheel en het algemene	136
6. Grondbetekenis van 'bewustzijn'	142
7. Eerste persoon en derde persoon	149
8. Het eerste en enige theater	152
HOOFDSTUK 5. Het zelflichtende zelf	159
1. Inleiding	159
2. Het zijnsmysterie	162
3. Er zijn	164
4. Atman=Brahman	168
5. Het zelflichtende zelf	171
6. Waken, dromen en droomloze slaap	178
7. De aporie van de absolute oorsprong	181
HOOFDSTUK 6. Het oerlicht van het zijn	185
1. Het metaforisch denken	185
2. Lichting	193
3. Bewustzijn en Lichting	196
4. Brahman en Lichting	200
HOOFDSTUK 7. De triniteit van ruimte, tijd en bewustzijn	203
1. Oorspronkelijke dimensies	203
2. De triniteit	209
3. Innigheid van bewustzijn en ruimte	213
4. De dingen in de triniteit	223
5. Conclusies	230
HOOFDSTUK 8. Innigheid van bewustzijn en tijd	233
1. De afgrond van de tijd	234
2. De getemde tijd	238
3. De ontketende tijd	245
4. De tijd is niet in de tijd	246
5. Het Gebeuren	253
6. Tijd en worden	255
7. Zen en tijd	256
8. Aanwezige en afwezige afwezigheid	263
HOOFDSTUK 9. Wezenskenmerken van menselijk bewustzijn	269
1. Het monadische zelf	270
2. Lacunes en translacunaire continuïteit	280
3. Aandacht, voorgrond en achtergrond	283

4. Qualia	291
5. De synchrone eenheid van de ervaringswereld	304
6. Een vertrouwde wereld van betekenis	309
7. Samenvattende kenschets van het bewustzijn	313
HOOFDSTUK 10. Logische posities van verklaring	317
1. Bewustzijn en natuurwetenschap	317
2. Een model van verklaring	321
3. Bewustzijn in de analytische filosofie	326
4. De anatomie van onwetendheid	329
5. Een logische geografie	338
HOOFDSTUK 11. De kracht van het fysicalisme	341
1. Wat is fysicalisme?	341
2. Eliminatietheorie	347
3. Identiteit en emergentie: cartesians fysicalisme	354
4. Agnostisch fysicalisme	359
5. De kracht van het fysicalisme	364
HOOFDSTUK 12. De onvolledigheid van het fysicalisme	373
1. De moeilijke vraag	373
2. Het zombie-argument	378
3. Het kennisargument	383
4. Problemen met de identiteitstheorie	388
5. Personalistische argumenten	393
6. De fenomenologische tijd is rijker dan de fysische tijd	402
7. De aporie van de waarneming	410
8. Conclusie	419
HOOFDSTUK 13. Drie vormen van non-fysicalisme	421
1. Conceptuele mogelijkheden van non-fysicalisme	421
2. Minimaal non-fysicalisme: epifenomenalisme	425
3. Neutraal monisme	426
4. Zwakke, sterke en brute emergentie: panpsychisme	442
5. Overgang naar naturalistisch dualisme	455
HOOFDSTUK 14. Naturalistisch dualisme	459
1. Causaal-nomologische structuur van de posities	459
2. Kenmerken van naturalistisch dualisme	464
3. Zombies en spoken	471
4. Partiële determinatie	476
5. Non-causale verklaring	479

6. Rehabilitatie van het zielsbegrip?	481
7. Naturalistisch dualisme en kwantumtheorie	483
8. Nogmaals: het zijnsmysterie	493
HOOFDSTUK 15. Wat is wetenschap van het bewustzijn?	495
1. Inleiding	495
2. De projecten van de wetenschap van het bewustzijn	498
3. Neurofenomenologie	503
4. Een kleine fenomenologie van woede	505
5. Analyse van de ervaringswereld	507
6. De bijna-doodervaring als voorbeeld	509
7. Inleidende overwegingen	511
8. BDE en het neurale correlaat van bewustzijn	512
9. Gelijktijdigheid van BDE en afwezigheid hersenactiviteit	514
10. Incommensurabiliteit	520
Epiloog	523
Geraadpleegde literatuur	525
Noten	533

Woord vooraf

Filosofische reflectie op het bewustzijn is van wezenlijk belang om te begrijpen wie of wat wij zijn. Het onderwerp houdt mij al mijn gehele denkende leven bezig en ik ben zeer verheugd dat dit boek het levenslicht ziet. Het is ontstaan uit cursussen die ik gegeven heb aan de Internationale School voor Wijsbegeerte, aan HOVO-instellingen, uit de verwerking van denkers uit heden en verleden, en uit gesprekken die ik over het onderwerp heb gevoerd. Natuurlijk is ook dit boek slechts een fragment, een opvatting, een interpretatie van het rijke en diepzinnige fenomeen dat bewustzijn is. Toch denk ik dat ik iets wezenlijks over bewustzijn vertel.

Het zal de lezer misschien opvallen dat ik bij de Nederlandstalige citaten geregeld verwijs naar een niet-Nederlandstalige brontekst en geen vertaling vermeldt, ook als er wel een Nederlandse vertaling van de tekst bestaat. Ik heb deze citaten zelf vertaald en gebruikt tijdens cursussen.

Ik dank mijn vrouw en kinderen voor hun liefde en steun, en ook vriend, psycholoog en onderzoeker Dorien Nieman met wie ik veel over dit onderwerp heb gesproken. Ook dank ik Erno Eskens, Francien Homan en Florian Jacobs van ISVW Uitgevers voor hun vertrouwen en hun begeleiding van deze uitgave.

Arnold Ziegelaar
September 2016

Inleiding

Zonder bewustzijn zouden we niet leven, want we zouden ons leven niet ervaren. Bewustzijn is de grond en aanwezigheid van ons leven. Met die grond opent zich tegelijk een afgrond: alles wat we ervaren verdwijnt en de ervaring zelf ook. Het besef van deze afgrond ontstaat uit de alledaagse lacunes in het bewustzijn. Filosofisch ontstaat op basis daarvan de opvatting dat bewustzijn voortkomt uit, een afgeleide is van blinde fysische processen in de hersenen. Maar is bewustzijn inderdaad te begrijpen uit het fysische? Of is bewustzijn een oorspronkelijk aspect van de kosmische werkelijkheid? Aan de beantwoording van deze vragen komen we toe als we eerst beter begrijpen wat bewustzijn is. Het eerste deel van dit boek is daarom aan deze vraag gewijd. In het tweede deel onderzoeken we verschillende opvattingen over de verklaring van bewustzijn in zijn verhouding tot de fysische werkelijkheid.

De huidige periode in het denken over bewustzijn, kunnen we de periode van de dominantie van het neuromane denken noemen. Dit is een vorm van denken die een obsessief karakter heeft. Telkens als het woord 'bewustzijn' of 'zelf' valt, wordt vrijwel onmiddellijk overgeschakeld naar het praten over hersenen of neuronen. Het lijkt taboe over bewustzijn te denken zonder het onmiddellijk over hersenen te hebben. Dit neuromane denken drukt zich filosofisch uit in het fysikalisme als overheersende theorie over de werkelijkheid: alles wat bestaat en gebeurt, is uiteindelijk uit fysische processen en wetten te begrijpen. Daarmee vindt een premature sluiting plaats van het debat over bewustzijn. Door een vergaande identificatie tussen bewustzijn en hersenen, ontstaat een diep onvermogen onszelf nog te zien als iets geestelijks, zielsma-

Mensen hebben, zo zeggen we, een materiële, lichamelijke kant en een geestelijke, zielsmatige kant. Van oudsher roept dit onderscheid fundamentele vragen op: hoe verhouden deze twee kanten zich tot elkaar? Is de een tot de ander te reduceren? Op welke wijze kunnen de hersenen bewustzijn voortbrengen? Of kan het onafhankelijk van de hersenen bestaan?

In dit boek bekijken we deze vragen vanuit de filosofie. In wat de auteur het neuromane denken noemt wordt, als het over bewustzijn gaat, altijd onmiddellijk over de hersenen gesproken. In dit boek echter staat eerst de vraag 'Wat is bewustzijn?' centraal. We onderzoeken bewustzijn door te rade te gaan bij denkers uit oost en west. We komen tot een definitie van bewustzijn, geven fundamentele kenmerken ervan en proberen bewustzijn te begrijpen in relatie tot ruimte en tijd. In het begrip van de triniteit wordt de verwevenheid van bewustzijn, ruimte en tijd gedacht.

Ook gaat *Oorspronkelijk bewustzijn* over de vraag 'Waardoor wordt bewustzijn verklaard?' Ziegelaar bespreekt verschillende theorieën uit de hedendaagse *philosophy of mind*. Hij oefent daarbij fundamentele kritiek uit op het fysicalisme zonder de sterke kanten ervan uit het oog te verliezen. Vervolgens combineert hij de goede kanten van de verschillende posities om te komen tot een positie die naturalistisch dualisme heet: bewustzijn is een volkomen natuurlijk verschijnsel, maar is niet te begrijpen uit alleen fysische processen.

Het boek biedt een fascinerende reis door ons bewustzijn en legt een veld van filosofisch onderzoek open voor de lezer.

